Дисперсійний аналіз

ANalisys Of VAriance (ANOVA)

Змістовий модуль 4

Вступ

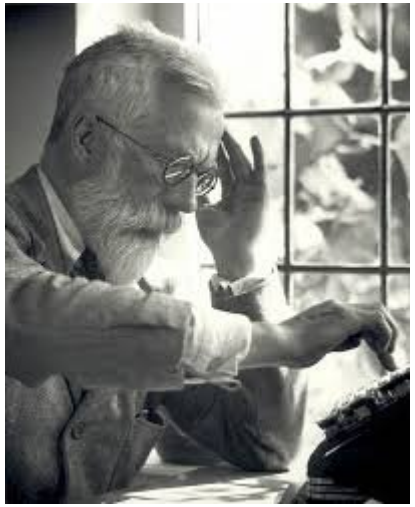

Сер Рональд Ейлмер Фішер

Дисперсійний аналіз (**ANOVA - Analysis of Variance**) є сукупністю статистичних методів, призначених для перевірки гіпотез про зв'язок між певною ознакою та досліджуваними факторами, які не мають кількісного опису, а також для встановлення ступеня впливу факторів та їх взаємодії.

У спеціальній літературі дисперсійний аналіз часто називають ANOVA (від англомовної назви Analysis of Variations). Вперше цей метод було розроблено Р. Фішером в 1925 р.

Факторами називають контрольовані чинники, що впливають на кінцевий результат.

Рівнем фактора називають значення, що характеризують конкретний прояв цього фактора. Ці значення зазвичай подають у ***номінальній*** або ***порядковій*** шкалі вимірювань.

Значення вимірюваної ознаки називають **відгуком**.

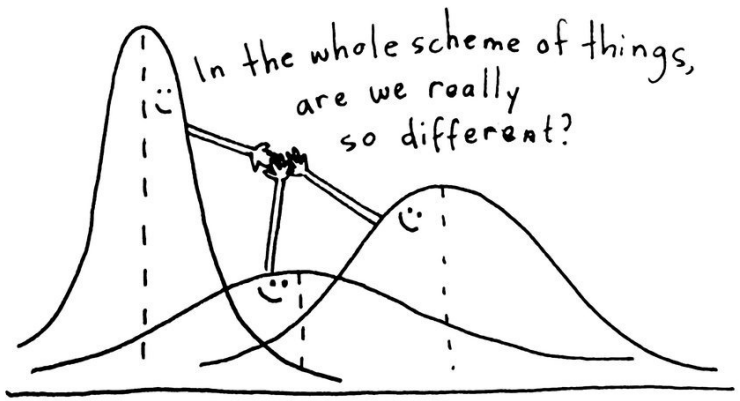

Здавалося б навіщо потрібен дисперсійний аналіз (ANOVA), якщо існує такий прекрасний і зрозумілий статистичний критерій, як t-критерій Ст'юдента?

Однак, головне обмеження t-критерію перед дисперсійним аналізом полягає в тому, що перший призначений для парних порівнянь, тобто ситуації, коли ми маємо лише дві групи, і він потребує поправок на множинні порівняння у випадку, якщо ми маємо більш ніж дві групи. По-друге, якщо наявні, наприклад, 6 груп і потрібно визначити статистично значимі відмінності між ними, скільки попарних порівнянь у такому разі потрібно зробити?

У такому разі набагато простіше використовуватися критерій, який призначений для ситуацій, коли наявно багато груп і який спроможний дати єдину відповідь на всі досліджувані групи - дисперсійний аналіз.

Вступ

Що таке дисперсійний аналіз (ANOVA)?

- Статистичний метод для оцінки відмінностей між середніми значеннями кількох груп.
- Використовується для перевірки гіпотез, чи є статистично значуща різниця між групами.

Приклади:

- **Вплив різних дієт на масу тіла**: три групи піддослідних тварин були розподілені на три різні дієти. Через місяць були зібрані дані про масу тіла кожної тварини. Визначте, чи є статистично значуща різниця між середніми масами тіла в цих трьох групах. **Дані для аналізу**: маса тіла для кожної тварини в трьох групах. **Мета**: перевірити, чи дієти вплинули на масу тіла.
- **Вплив різних доз препарату на рівень глюкози**: дослідники досліджують вплив трьох різних доз препарату на рівень глюкози в крові. Піддослідні тварини були випадковим чином розподілені на три групи, кожній групі давали різну дозу препарату. Після експерименту виміряли рівень глюкози. **Дані для аналізу**: рівень глюкози в крові для кожної тварини в трьох групах. **Мета**: визначити, чи є відмінність між середніми рівнями глюкози при різних дозах.
- **Вплив умов освітлення на швидкість росту рослин**: три групи рослин вирощували за різних умов освітлення: природне світло, штучне світло та комбіноване світло. Після 4 тижнів виміряли висоту рослин у кожній групі. **Дані для аналізу**: висота рослин у кожній з трьох груп. **Мета**: визначити, чи умови освітлення впливають на швидкість росту.

Основні концепції ANOVA

Дисперсія - міра того, наскільки спостереження відрізняються від середнього значення.

- Міжгрупова дисперсія: варіативність між групами.
- Внутрішньогрупова дисперсія: варіативність всередині груп.

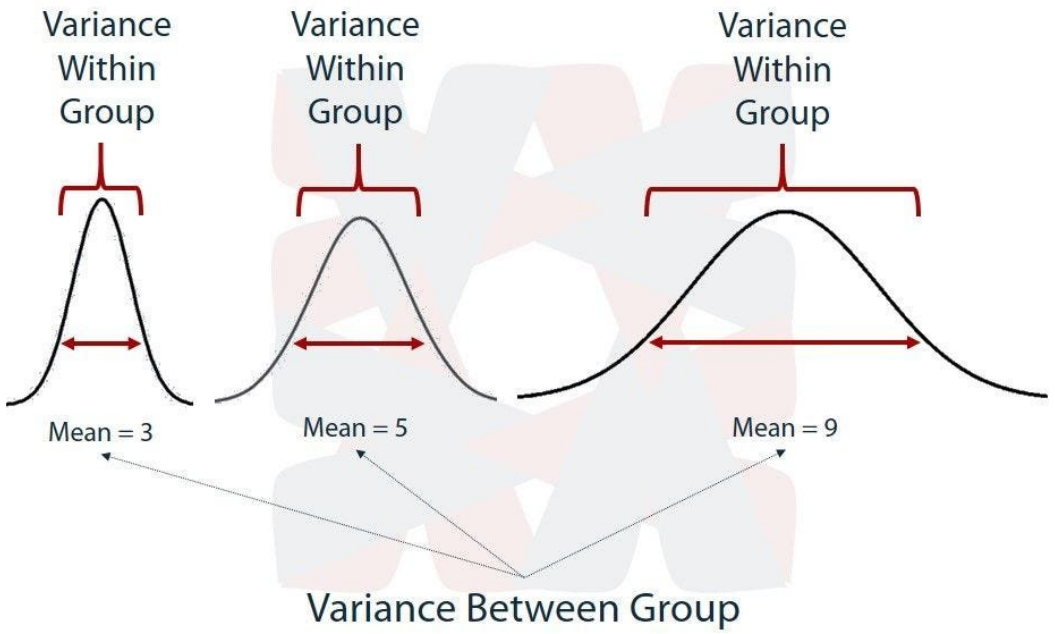

Мета дисперсійного аналізу

Визначити, чи середні значення вибірок (груп) суттєво відрізняються одне від одного.

- **Основна [нульова] гіпотеза (H_0): Середні значення у всіх групах рівні**
- **Альтернативна гіпотеза (H_1): Є хоча б одна пара середніх значень, що відрізняються**

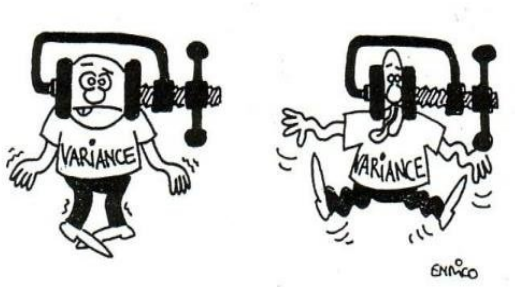

Основною метою однофакторного аналізу зазвичай є оцінка величини впливу конкретного фактора на досліджуваний відгук. Іншою метою може бути порівняння двох або декількох факторів один з одним з метою визначення різниці їх впливу на відгук, яку часто називають контрастом факторів. Попереднім етапом є перевірка нульової гіпотези про відсутність будь-якого впливу досліджуваного фактора (факторів), тобто гіпотези про те, що зміни значень ознаки в порівнюваних вибірках є випадковими, і всі дані належать до однієї генеральної сукупності.

Якщо нульову гіпотезу відкидають, то наступним етапом є кількісне оцінювання впливу досліджуваного фактора і побудова довірчих інтервалів для отриманих характеристик. У випадку, коли нульова гіпотеза не може бути відкинутою, зазвичай її приймають і роблять висновок про відсутність впливу. Але, якщо є підстави вважати, що такий вплив має бути присутнім (наприклад, це може випливати з теоретичних уявлень про об'єкт дослідження), то необхідно перевірити наявність інших факторів, що можуть його маскувати.

Типи дисперсійного аналізу

Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA):

- Оцінює вплив одного фактора на залежну змінну.
- **Приклад**: Вплив різних доз препарату на рівень глюкози.

Двофакторний дисперсійний аналіз:

- Оцінює вплив на залежну змінну двох факторів одночасно.
- **Приклад**: Вплив дози препарату і типу харчування на рівень глюкози.

Припущення дисперсійного аналізу

- Дані мають нормальний розподіл.
- Однорідність дисперсій (гомоскедастичність) між групами.
- Незалежність спостережень.

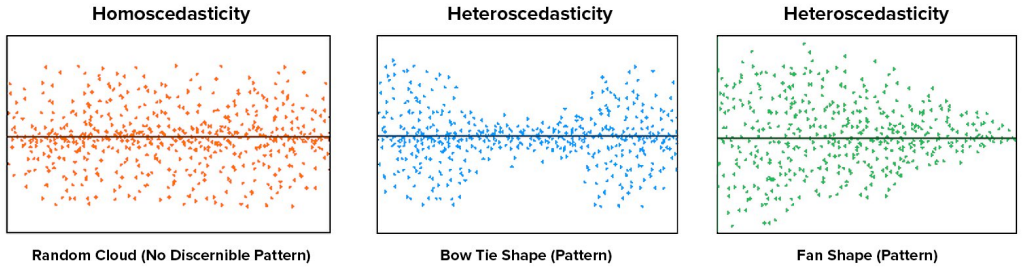

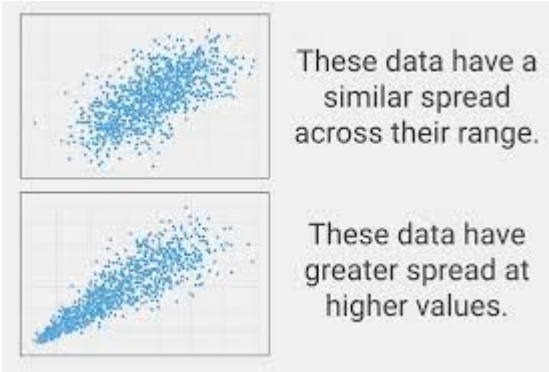

Probability Distributions

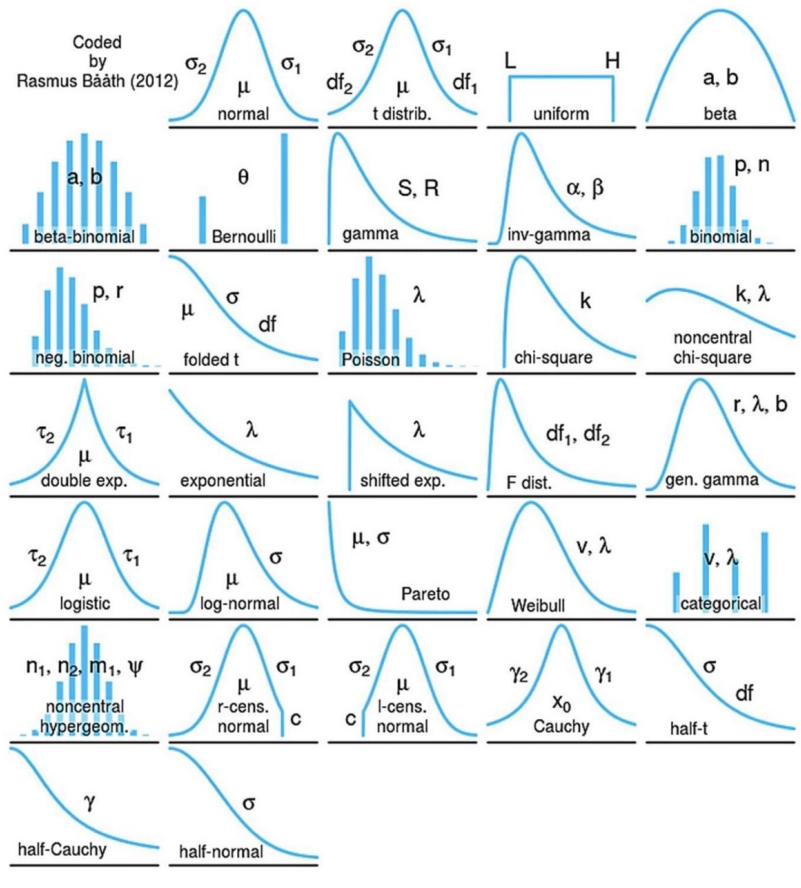

При однофакторному дисперсійному аналізі вихідні дані подають у вигляді таблиць, у яких:

- кількість стовпчиків дорівнює кількості рівнів фактора;
- кількість значень у кожному стовпчику - кількості спостережень при відповідному рівні фактора.

Для різних рівнів фактора кількість спостережень може бути різною. При цьому виходять з припущення, що результати спостережень для різних рівнів є вибірками з нормально розподілених сукупностей, середні значення та дисперсії яких є однаковими і не залежать від рівнів. Завданням аналізу є перевірка нульо вої гіпотези про рівність середніх значень сукупностей, що розглядаються.

Результати вимірювань	Рівні фактора			
	1	2	...	k
1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1k}
2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2k}
...	...	...	...	...
n_i	x_{ni1}	x_{ni2}	...	x_{nik}

Форма таблиці спостережень при проведенні однофакторного дисперсійного аналізу

Формула дисперсійного аналізу

F-статистика:

F = Міжгрупова дисперсія / Внутрішньогрупова дисперсія

Якщо отримане значення F велике, це свідчить про те, що середні груп суттєво відрізняються.

Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) – Приклад

Дані з дослідження про вплив трьох різних дієт на масу тіла щурів.

Етапи:

- Обчислення середніх для кожної групи.
- Розрахунок дисперсій.
- Обчислення F-статистики та її порівняння з критичним значенням.

Інтерпретація результатів

Якщо **F-статистика > критичне значення**: Відхиляємо нульову гіпотезу (середні відрізняються).

Якщо **F-статистика < критичне значення**: Не відхиляємо нульову гіпотезу (середні не відрізняються).

Приклад: Вплив дієти (фактор) на зміну маси тіла (відгук)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	**Изменение веса**									
2	**Диета 1**	**Диета**	**Диета**	*Дисперсионный анализ: однофакторный*						
3	3,8	0	7							
4	6	0	5,6	*ИТОГО*						
5	0,7	-2,1	3,4	*Группы*	*Количество*	*Сумма*	*Среднее*	*Дисперсия*		
6	2,9	2	6,8	*Диета 1*	24	79,2	3,300	5,018		
7	2,8	1,7	7,8	*Диета 2*	27	81,7	3,026	6,367		
8	2	4,3	5,4	*Диета 3*	27	139	5,148	5,739		
9	2	7	6,8							
10	8,5	0,6	7,2							
11	1,9	2,7	7	*Дисперсионный анализ*						
12	3,1	3,6	7,3	*Источник дисперсии*	*Сумма квадратов*	*степень свободы*	*Квадрат среднего*	*F*	*Значение P*	*F критическое*
13	1,5	3	0,9	*Между группами*	71,094	2,000	35,547	6,197	0,003	3,119
14	3	2	7,6	*В группах*	430,179	75,000	5,736			
15	3,6	4,2	4,1	*Всего*	501,273	77,000				
16	0,9	4,7	6,3							
17	-0,6	3,3	5							
18	1,1	-0,5	2,5							
19	4,5	4,2	0,9							
20	4,1	2,4	3,5							
21	9	5,8	0,5							
22	2,4	3,5	2,8							
23	3,9	5,3	8,6							
24	3,5	1,7	4,5							
25	5,1	5,4	2,8							
26	3,5	6,1	4,1							
27		7,9	5,3							
28		-1,4	9,2							
29		4,3	6,1							
30	3,3	3,0	5,1							
31	2,24	2,56	2,44							

Непараметричним аналогом однофакторного дисперсійного аналізу є **ранговий однофакторний аналіз Краскела - Уолліса**. Він розроблений американськими математиком Вільямом Краскелом та економістом Вільсоном Уоллісом в 1952 р.

Цей критерій призначено для перевірки нульової гіпотези про рівність ефектів впливу на досліджувані вибірки з невідомими, але рівними середніми. При цьому кількість вибірок має бути більшою ніж дві. Нульова гіпотеза полягає в тому, що k вибірок обсягами n1 , n2 , ..., nk отримані з однієї і тієї самої генеральної сукупності. Критерій Краскела - Уолліса є узагальненням U-критерію Манна - Уїтні на випадок, коли кількість вибірок k > 2 .

! Рангові методи, у тому числі й метод Краскела - Уолліса, не передбачають нормальності розподілу результатів спостережень і можуть застосовуватися як для кількісних даних з невідомим законом розподілу, так і для

Критерій **Джонкхієра (Джонкхієра - Терпстра)** запропонований незалежно один від одного нідерландським математиком Т. Дж. Терпстрою в 1952 р. й британським психологом Е. Р. Джонкхієром в 1954 р.

Його застосовують тоді, коли заздалегідь відомо, що наявні групи результатів упорядковані за зростанням впливу досліджуваного фактора, який вимірюють у порядковій шкалі. Таблиця даних має такий самий вигляд, як і в попередньому випадку. Будемо вважати, що її перший стовпчик відповідає найменшому рівню фактора, другий - наступному за величиною тощо, останній стовпчик відповідає найбільшому рівню. При виконанні таких припущень критерій Джонкхієра є більш потужним, ніж критерій Краскела - Уолліса, стосовно гіпотези про монотонний вплив фактора.

Пост-гок (*post-hoc*) аналіз

Якщо виявлено суттєві відмінності між групами, використовують пост-гок аналіз (наприклад, метод Тьюкі) для визначення, які саме групи відрізняються.

Приклад: Порівняння всіх пар середніх для точного визначення відмінностей.

Двофакторний дисперсійний аналіз

Двофакторний дисперсійний аналіз застосовують для ***пов'язаних нормально розподілених*** вибірок. Дані подають у вигляді таблиці, у стовпчиках якої наводять дані, що відповідають певному рівню першого фактора, а в рядках - дані, що відповідають рівням другого. Таблиця даних має розмірність n x k , де n і k - кількість рівнів першого та другого факторів, відповідно.

Основною відмінністю від таблиці однофакторного дисперсійного аналізу є можлива неоднорідність даних у стовпцях, якщо вплив одного з факторів є більш суттєвим, ніж іншого.

На практиці часто використовують і складніші таблиці двофакторного дисперсійного аналізу, зокрема такі, у яких кожна комірка містить набір даних (повторні вимірювання), що відповідають фіксованим значенням рівнів обох факторів.

Рівні	Рівні фактора B			
фактора A	1	2	...	k
1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1k}
2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2k}
...	...	...	...	...
n_i	x_{ni1}	x_{ni2}	...	x_{nik}

Застосування дисперсійного аналізу у біології

- Оцінка ефективності різних методів лікування.
- Аналіз впливу факторів навколишнього середовища на ріст і розвиток організмів.
- Дослідження поведінкових або фізіологічних реакцій тварин у різних умовах.

Переваги та обмеження дисперсійного аналізу

Переваги:

- Можливість порівняння більше ніж двох груп одночасно.
- Простота застосування.

Обмеження:

- Вимагає дотримання припущень про нормальний розподіл і однорідність дисперсій.
- Не визначає, які саме групи відрізняються (потребує пост-гок аналізу).